

N.VƏZİROV YARADICILIĞINDA XALQIN MİLLİ ÖZÜNÜDƏRKİ**MƏTANƏT SARAÇLI (HƏSƏNOVA)***Bakı Dövlət Universiteti*

XIX əsrin ortalarında M.F.Axundov yaradıcılığında kamilləşən maarifçilik ideologiyası milli özünüdərkin, etnik mentalitetin, ədəbi dilin və realist milli ədəbiyyatın təşəkkülü dövrünün ideoloji hadisəsi idi. Maarifçilər xalqın tarixi və taleyi ilə bağlı məsələlər qaldırır və onları xalqmillət miqyasında həll etməyə çalışırdılar.

Millilik təkcə milli xarakterin deyil, həm də formanın, üslubun, poetikanın məzmununda özünü göstərir. Yaşar Qarayevin təbircə desək, «yüksək dərəcədə milli və yüksək dərəcədə realist sənətə ədəbiyyat eyni vaxtda çevrilir».

Axundov maarifçiliyinin ən yaxın mənəvi varisi olan Nəcəfbəy Vəzirov (1854-1926) onun maarifçilik konsepsiyasına və dram nəzəriyyəsinə yeni bədii notlar gətirdi. Həyatın, məişətin və əxlaqın realist səhnədəki əhatə dairəsini daha da dərinləşdirdi, ona yeni janrlar, üslub, dil fərdiliyi artırdı.

“Daldan atılan daş topuğa dəyər” (1890) əsərində Xırda xanım qızı Səkinə xanımı gənc həkim İsgəndər bəyə vermək üçün ara arvadı Nurçahanın vasitəsilə dərviş Heydərəlini işə cəlb edir. Əsərdə dərviş Heydərəli Axundovun dərviş Məstəli şahı kimi avam qadınları aldatmaq məqsədi güdür. Bu əsərdə ifşa üsulu bir az sərtləşmiş, müəllif bütün bu eybəcərlikləri görənlər və onunla barışa bilməyən Dəli Şirin obrazını əsərə daxil etmişdir. Əslində «ağıllı» Şirin belə bir cəmiyyətdə Dəli vəziyyətinə salınır və çıxış yolu tapmayaraq dəliliyi qəbul edib, ürəyindəki mətləbləri açıq deyə bilmək imkanı qazanır. Dəli Şirin köhnə dünyada aqlın faciəsini əks etdirir (K.Məmmədov). Bu obraz “Ölülər” əsərindəki Kefli İsgəndərin ən uğurlu sələfidir.

Xalqın avamlığı və nadanlığı ucbatından başına min cür bəlalar gəldiyini yaxşı dərk edən N.Vəzirov digər maarifçilər kimi bundan xilas yolu axtarırdı. “Adı var özü yox” (1891) komediyasında bekarlıqdan hər cür çirkin işlərə qol qoyan Cənnətəli ağanın rəiyyətin rəsmən də olsa mülkədar təhkimçiliyindən azad olunmasına etirazını görürük:

“Rəiyyətə demək olmayır, buradan dur, orada otur”. Cəmiyyətin gerçək əksi bu pyeslərdə diqqət mərkəzindədir.

N.Vəzirovun əksər pyeslərində həyat və məişətin müxtəlif sahələrində özünü göstərən “müsəlman avamlığı”nın təhlili və tənqidi arxasında onun dərdli ürəyinin sızılması eşidilir. “Yağışdan çıxdıq yağmura düşdük” (1895) komediyası Vəzirovun dram yaradıcılığının birinci mərhələsini səciyyələndirmək baxımından daha maraqlıdır. Hacı Qəmbərin illər uzununu topladığı sərvəti varlanmaq məqsədilə baramaya verib dənizdə batırırdıqdan sonra dəli səhnəsinin ardınca müəllif əsərin əsas qəhrə-

manı Əşrəf bəyi səhnəyə gətirir. "Müsəlman aləminin avamlığı"na yanan Əşrəf bəyin istədiyi odur ki, onun "din qardaşları mürvətli, rəhmli, bir-birinə məhəbbətli olsunlar". O, istəyir ki, "Həzrət rəsul Əleyhüssəlam buyurduğu" kimi, məğribdəki müsəlmana batan tikanın ağrısını məşriqdəki müsəlman da duysun. Əşrəf bəy istəyir ki, ədəbsiz, nadan, qan tökən, yalan danışan, "bir-birinin canına-malına düşmən olan", "divan-xanalar qapısında qoyun sürüsü kimi boyun-boyuna düzülüb yığılan bədbəxt mü-səlmanlar" elmi, tərbiyəli olsunlar. O, istəyir ki, "cəmi zəlalətdə olan müsəlmanlar" mədəni xalqlar sırasına çıxsınlar, onlar can deyib, can eşitsinlər, doğruluq və ədalət öz yerini tapsın, insana qiymət verilsin və s.

Bu çıxışlar maarifçiliyin ümumi konsepsiyasından irəli gəlirdi. Maarifçilər üçün sinif anlayışı yox idi. Ümumi xalq, ümumi millət anlayışı var idi. Millətin ümumi mənafeyi aspektindən çıxış edən N.Vəzirov xalqına milli birlik arzu edirdi. Xalqını sivil görmək istəyirdi.

-"Millətini vətənin tamhüquqlu vətəndaşı kimi görmək arzusu" digər maarifçilər kimi Vəzirovun da arzusu idi. Bunların yolu isə milli özünüdərkədən və ona konsepsiya kimi yanaşan maarifçilikdən keçirdi. Əşrəf bəy təhsilli, ziyalı bir gənc kimi ailə-məişət və cəmiyyət hadisələrinin neqativ cəhətlərinə tənqidi yanaşsa da onun məfkurəsi savad, mərifət, halallıq və mədəniyyət proqramı nəzəri didaktikadan-maarifə inamdan, başa ağıl qoymaqdan və nəsihətdən irəli getmirdi. Əşrəf bəydə xalqın acınacaqlı vəziyyətini duymaq hissi qüvvətli olsa da, "müsəlmanı ayağa qaldırmağa" gücü və iqtidarı yoxdur. Əşrəf bəyin gördüyü ən böyük iş ondan ibarət olur ki, "yağış vaxtı" baş verən "böhranlı hadisələr"ə münasibətdə hamıdan soyuqqanlı hərəkət edir, böhran keçəndən sonra isə yeni qaydada Cəvahir xanıma evlənmək təklifi edir.

Əşrəf bəy hadisələrin yalnız birinci hissəsində öz tərbiyəvi missiyasını həyata keçirir. "Yağmur mərhələsi"ndəki hadisələrdə biz artıq onu görmürük və bu missiyanı qulluqçu Yetər yerinə yetirir. Hacı Qəmbər əsərdə iki dəfə aqlını itirir. Maddi iflas xəbərini alanda və Yetərə vurulanda. Hər ikisindən çıxış yolu tapılsa da bunlar bir-birinə zidd hadisələrdir. Birinci halda o, pul üçün aqlını itirirsə, ikinci halda həmin pulu gənc Yetərin ayaqları altına atmağa hazır olur.

Məişətdə, mənəviyyatda olan radikal yeniliyi müşahidə etməsi komediyanın yeniliyi idi. Çoxarvadlılıq həmin dövrə qədər təbii bir hal idisə, artıq bu gülməli bir məzhəkə kimi qarşılanırdı. Nadanlığın, avamlığın məzhəkələrini yaradan Vəzirov, "Müsibəti-Fəxrəddin"də onların faciəsini verə bildi. Dərdin, bəlanın müsibəti fonunda maarifçiliyin əxlaqi qayəsinin üstünlüyünü sübut etdi. Əsərin qəhrəmanı təkcə Fəxrəddin deyil, onun kimi qurbanlar verən, ayılan və yenidən doğulmaq üçün dağılan narahat cəmiyyətin özüdür. O cəmiyyət ki, hər cür işıq və maarif ziyasını zülmətdə qərq etməyə qadirdir. Onu ayılmaq istəyən qüvvələri qurban üçün hədəf seçir. Əgər nadanlığa qarşı mübarizə Axundovda, Seyid Əzimdə, Sabirdə kəskin forma almışdırsa, bu əsər nadanlığa açılan ən sərrast atəş idi. Əsərdə nadanlıqla cəmiyyət, köhnələn adət və bu adətlə yaşamaq istəməyən insanlar arasındakı ziddiyyət yüksək tragik sədlərə qaldırılır və ən kəskin çarpışmalar, sərt dramatik toqquşmalar üsulu ilə həll edilir. Əsər Rüstəm bəyin hədəsi ilə başlasa da, Fəxrəddinin əməllərini davam etdirəcəyi haqda Səadət xanımın andı və qərarı ilə bitir.

N.Vəzirov "Pəhləvani-zəmanə" (1900) əsərində rejim dövründən əvvəlki neft Bakısında kapital dünyasının özü ilə gətirdiyi neqativ hallar, dəllallar, dələduzlar, satqınlar və pozğunlar ifşa olunur.

İlk yaradıcılıq mənbəyini Axundov ədəbi məktəbindən alan N.Vəzirov məqalələrində də xalqın tərəqqisi üçün lazım olan bütün vasitələrdən istifadə etməyə çağırır: "Gələcəkdə bizim tərəqqi etmək tarixini yazan indiki zəmanəyə baxanda mətəl qalacaqdır ki, nə yazsın. Həqiqət bizim əsbablar və qeyri yüz, bəlkə min il bundan əqdəm olandan tərəqqi etməyib". O köhnə dünya üzərində qələbə çalacaq texnikanın inkişafını xalqların tərəqqisində görürdü. Yazıçı xalqı elmə, maarifə yiyələnməyə, köhnə ata-baba adətlərindən əl çəkməyə, uşaqları yeni elmi əsaslar üzrə oxutmağa çağırırdı. Xalqın cəhalətdə qalması ilə barışmayan Vəzirov, onun bu qaranlıq girdabından qurtarması üçün bütün imkan və bacarığından istifadə edirdi. O, bir publisist kimi "Əkinçi" qəzetində fəaliyyətə başlamış, "Həyat", "Tazə həyat", "İrşad", "Tərəqqi", "Sədayi-həqq", "Açıq söz" və s. mətbuat orqanlarında "Dərviş" və "Naleyi-dərviş" imzası ilə dövrün bir çox mühüm məsələlərinə öz münasibətini bildirmişdir.

Biz N.Vəzirovun "Həyat" qəzetində nəşr etdirdiyi "Balaca mütəfərriqələr"də cəhalətdən, zülmətdən azad olmaq üçün allaha yalvarış səsinə eşidirik: "Xudaya, nə vaxt biz o zülmətdən xilas olacağıq?". Əllərini göyə qaldıran, "müsəlman qardaşları üçün allahdan rəhm, mürüvvət, insaniyyət arzu edən Dərviş, xalqın gerilik və cəhalətinin əsas səbəblərini səriştəsizlikdə, dinin yolundan çıxmaqda görürdü. Doğrudur, Vəzirov ruhanilərin, dərvişlərin, fal açanların qatı düşməni olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq, o, zülmkarlıqdan uzaq, təmiz, saf dini və şəriəti əsas qəbul etmiş, insanların başına gələn bir çox bədbəxtliklərin səbəbini dinsizlikdə axtarmışdır.

Vətəni və xalqını dərin məhəbbətlə sevən sənətkar, vətəni bütöv görmək istədiyini üçün onu parçalamağa çalışanları ifşa edirdi. Azərbaycanın gözəl təbiətini şairanə surətdə təsvir edən müəllif, məqalələrinin birində yazır: "Berne adlı bir nəfər vətənsiz yəhudi öz kitabında bu sözləri yazmış: "Özümü sevirəm, külfətimi özümdən artıq sevirəm, külfətimdən artıq vətənim sevirəm". Bu vətənsiz cənab yalnız anadan olduğu şəhəri özünə vətən hesab edib, onu "külfətimdən artıq sevirəm" - demiş. Hərgah onun vətəni Azərbaycan kimi dağlı, çəmənli, varlı olsaydı o vaxt görəsən o nə dil ilə, necə sözlərlə öz məhəbbətini ona bildirərdi? Yəqinimdir ki yazardı: "Gözəl Azərbaycan uca dağlarına canım qurban, laləli, çiçəkli çəmənlərinə malım qurban, soyuq bulaqlarına meyvəli bağlarına balalarım qurban!" Hansı millətin Muğan çölü kimi, Mil düzü kimi Şirvan səhrası kimi yeri, torpağı var? Heç bir millətin! Yaşa vətənim, çox yaşa!

Vətəni Azərbaycana böyük qiymət verən yazıçı, ölkənin dağıldığını, parçalandığını dərin bir kədərlə qeyd edir. Bu qədər böyük və gözəl zənginliklərə malik olan bir ölkənin quzğunlar tərəfindən dağıldığına təəssüflənir.

Vəzirov üçün Vətən anlamı bütöv Azərbaycan idi. Ona görə də bir sıra məqalələrində Cənubi Azərbaycan zəhmətkeşlərinin ağır vəziyyətindən, İranda ki şahlıq rejiminin təzyiqindən "diyarbədiyar düşən" yad vilayətlərdə muzduruluqda ömür keçirən Cənubi azərbaycanlıların düşdüüyü vəziyyətə acıyır və onlara yaxşı bir cəmiyyət arzulayırdı.

N.Vəzirov dilimizin saflığı uğrunda mübarizə aparan bir yazıçı idi.

”Həyat”da nəşr etdirdiyi bir məqaləsində ana dilini bilməyən ziyalıları ciddi surətdə tənqid etmişdir. Müəllif bu məqaləsində göstərir ki, Rusiya şəhərlərində təhsil alaraq vətənlərinə qayıdan ziyalıların bir hissəsi azərbaycanca danışdıqları zaman yerli-yersiz rus sözləri işlədirlər. Belə adamların danışdıqları isə çox gülünc çıxır. Prof. Ə.Sultanlı “balaca mütəfərriqələr”in səciyyəsi haqqında haqlı olaraq yazırdı ki, “ Vəzirovun “ Həyat”da çıxan təfriqələri heç bir cəhətdən: nə üslub, nə də məfkurə etibarilə “Həyat”ın ümumi məfkurəsi ilə ahəngdarlıq təşkil etmir. Həmin təfriqələr qəzetin səhifələrində təcrid olunmuş bir ada kimidir. “Molla Nəsrəddin”çi ruhda yazılmış, lakin ciddi şəkildə ifadə olunan tənqidi məqalələr maraqlı ictimai-məişət səhnəcikləridir”.

Cənubi Azərbaycandakı milli-azadlıq hərəkatına Vəzirov tək rəğbət bəsləməklə kifayətlənmir, həm də onu iftixar hissilə alqışlamışdır. O, xalqına elə bir quruluş arzu edirdi ki, xalqın müqəddəratı öz əlinə tapşırılsın, heç kim başqasından asılı vəziyyətdə olmasın. İrandakı despot üsul-idarəni ona görə lənətləyirdi ki, vətən əhlini bir qarın çörəyə möhtac qoymuş, onları öz torpaqlarından didərgin salmışdır. Səttarxan hərəkatını alqışlayan Vəzirov həmvətənlərini vahid məqsəd uğrunda qartmış şahlıq üsul-idarəsi ilə daha əzmlə mübarizə aparmağa çağırırdı: “Bədbəxt gözəl vətənim, yeddi milyonun müqabilində min nəfər cəllad, top və tüfəngi də olsa, bir şey bacarmaz. Birləşin, amandı, vətən əldən gedir,öylə bilin ki bir biyabanda qızdırmadan qırılırsınız...”.

Bir sözlə müəllifin bu tipli məqalələrində gəldiyi qəti qərar bu idi ki, xalqın mədəni xalqlar sırasına çıxması, əsarətdən qutarması üçün yeganə yol varsa, o da elmdir. Ailə-məişət, qadın problemlərinin də kökünü elmsizlikdə axtarır, anaları yaxşı tərbiyəçi olmaq üçün savadlı, elmi olmağa çağırırdı. Qoçubazlığa, nahaq qan tökməyə qarşı hökumət tərəfindən görülən tədbirlərə Vəzirov acı-acı gülürdü: “Cəhalət və pul olan yerdə qan həmişə töküləcəkdir”.

Öz dövründə “Kaspi”qəzetində çap olunan bir məqalədə müsəlmanların Ostrovskisi adlandırılan Nəcəfbəyin yaradıcılığına yüksək qiymət verilir və qeyd olunurdu ki Nəcəfbəy müsəlmanlar arasında üç istiqamətdə: publisist, dramaturq-səhnə xadimi və ictimai xadim kimi fəaliyyət göstərir. Hər üç sahədə isə əsas ideya milli birlik, maariflənmək, müasirləşmək, vətəndaş hüquqsuzluğuna qarşı çıxmaq idi ki, bununla o xalqın milli özünüdərkinə xidmət edirdi.

Əlisilahlı cənublu sərbazları nəzərdə tutaraq söylədiyi sətirlər artıq şikayət və fəryad yox, səfərbərlik nidası idi: ”...Fəramuş etməyin, qardaşlarım, Vətən yolunda ölməkdən gözəl ölüm yoxdur... səhraları qan ilə sirab edin ki, sünbüllər uzun bitsin!”

QEYDLƏR:

- 1.Qarayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı XIX-XX yüzilliklərdə. B.: 2002, səh.264-274.
- 2.Vəzirov N. Seçilmiş əsərləri. B.: 2005, 420 s
- 3.Məmmədov K., Vəzirov N.B. B.: 1963, 324 s
- 4.Qasımzadə F., Vəzirov N.B. B.: 1954, 156 s.

**НАРОДНОЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОСОЗНАНИЕ В
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Н.ВЕЗИРОВА**

М.САРАДЖЛЫ (ГАСАНОВА)

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается новый подход в произведениях Н.Везирова на народное национальное самосознание. Все исследователи, которые исследовали работы Н.Везирова, выдвигают вперед в его произведениях народное самосознание. Так же в статье рассматриваются как художественные, так и публицистические произведения Н.Везирова, который являлся продолжителем школы драматургии М.Ф.Ахундова.

**NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS OF THE PEOPLE IN THE
CREATIVE WORK OF N.VEZIROV**

M.HASANOVA

SUMMARY

Article shows new approached manner to creative work of great thinker and the national self-consciousness of the people in the creative work of Vazirov. Author approached to thought of all investigators investigating creative work of Vazirov and carrying out parallels between them drawing suitable times with self-consciousness of the people striven to value. Also short look is dropped to the publicistic creative work of Vazirov who is dramatic composition continuer of the eternal school of M.F.Axundov.